

- Василькова – К. : Наукова думка, 1983. – 134 с.
9. Кара-Василькова Т. В. Українська вишивка. Сорочка: Альбом. – / Т.В. Кара – Василькова. – К. : Мистецтво, 1993. – 263 с.
10. Косміна О. Традиційне вбрання українців. – Т.1: Лісостеп, Степ [Текст] / О. Косміна. – К.: Наукова думка, 2008. – 324 с.
11. Косміна О. Українське народне вбрання [Текст] / О. Косміна – К. : Знання, 2006. – С. 116 – 120.
12. Матейко К. Український народний одяг. Т.1 [Текст] / К. Матейко. – К. : Наукова думка, 1977. – 324 с.; Т. 2 [Текст] / – К.: Наукова думка, 1982. – 260 с.
13. Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник / К. Матейко. – К.: Знання, 1996. – 236 с.
14. Мошинський В. Український одяг [Текст] / В. Мошинський. – Харків : Слово, 1967. – С. 115.
15. Ніколаєва Т. Історія українського костюма [Текст] / Т. Ніколаєва. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.;
16. Ніколаєва Т. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье [Текст] / Т. Николаева. – К. : Наукова думка, 1987. – 202 с.
17. Стамеров В. Нариси з історії костюмів [Текст] / В. Стамеров. – К. : Мистецтво, 1978. – 244 с.

Ольга Титаренко
(Полтава, Україна)

ФІТОДИЗАЙН В УКРАЇНСЬКІЙ ВИШИВАНЦІ

У символіці окремих орнаментальних груп у вишивках на одязі українців головну увагу приділяють орнаментам рослинної (зокрема квіткової) графіки і номінації та можливому значенню окремих орнаментальних мотивів.

Рослинний світ – дерева, квіти, трави – міцно вкорінений у традиційній свідомості українського народу і асоціюється в народній уяві з молодістю, весною, розквітом, здоров'ям. Рослинний світ, відіграючи важливу роль у світоглядній сфері традиційно-побутової культури українців, широко представлений в народній орнаментиці. Особливу цінність становлять орнаменти на тканинах, зокрема на одязі, оскільки їхня символіка зберігає відображення тих процесів, які відбувалися в етнічній культурі українців та в українському суспільстві впродовж останніх кількох століть і особливо в ХІХ–ХХ ст.

Відомий український дослідник народної орнаментики М. Селівачов вважає, що рослинне осмислення назв більшості візерунків належить до її специфічних рис. Але вишитий рослинним орнаментом одяг, відомий за археологічними даними ще з давньоруської доби, почав переважати в народних вишивках тільки з ХІХ ст. Найбільші зміни припадають на середину цього сторіччя, коли рослинні мотиви поступово посідали чільне місце в складних орнаментальних комплексах. В українській вишивці поширилися і стали традиційними такі візерунки, як «сосонки», «хвойки», «берізки», вазонки, листя дуба, цвіт калини та інші. Складні композиції з

рослинних мотивів остаточно стали домінуючими наприкінці XIX ст. на півночі Київщини, Полтавщині, Сумщині та ін.

Рослинна група не викликала докорінних змін функцій орнаментів вишивок, доповнивши їх знаковість живописним характером. Не зважаючи на те, що наперед почала виступати декоративна, естетична функція вишивки, нова символічно-знакова система її орнаментів не втратила свого значення і специфічних рис. Відомо кілька груп рослинних орнаментів: виткі рослинні, дерева та кущі, квіти, рослини-обереги.

Характерно, що зображення рослини може бути абстрактним, а мотиви – різнитися за назвою. Отже, коли йдеться про чіткий малюнок, наприклад, ягід чи винограду, можна говорити про дійсне існування системи рослинних зображень, яка утверджується у вишивках на одязі українців у XIX – на початку XX ст. Але, якщо звернутися до стилізованих зображень, які лише осмислюються як рослинні, то можна припустити, що власна символіка, пов'язана з архаїчними рисами свідомості, могла зберегтися, проте назва цим мотивам була підібрана більш сучасна, відповідна до актуальних змін у народній культурі даного періоду.

Світоглядні уявлення, які побутували в народно-міфологічному прошарку української культури ще в дохристиянську добу, виявилися найстійкішими. Певний, а може й суттєвий вплив на орнаменти вишивок та їхню символіку мала доба бароко, окремі аспекти мистецтва якої продовжували існувати в народній культурній традиції до початку XX ст. і мали великий вплив на українську орнаментику. Завершальним фактором стали квіткові орнаменти типу «брокар», які поклали початок тенденціям до окремих уніфікаційних процесів у регіональній специфіці вишивок на одязі, але саме через барокові орнаменти та мотиви почала творитися нова символіка орнаментальних мотивів, яка увібрала в себе всі вже вказані особливості. Крім того, вона багато взяла від церковно-християнської символіки і тих символічних систем, що сформувалися в європейській культурній традиції на другу половину XIX ст.

Звичайно символіку рослин та квітів визначають як вічне цвітіння, невмирущу красу. Але, якщо звернутися до усного фольклору українців, то можна побачити, що між рослинами і назвами орнаментальних мотивів є розбіжності. У вишивках зустрічаються всі рослини, які згадуються в обрядових піснях та використовуються в родинній обрядовості, але в них майже немає назв орнаментів, які б асоціювалися з легендами апокрифічного характеру рослин-оберегів, що використовувалися з лікувальними та магічними цілями. Сьогодні не можна дати цьому вичерпне пояснення; можна лише припустити, що відсутні в орнаментах групи рослин були відносно табуйованими, їх не зображали, зокрема на одязі.

Найдавніші мотиви, які в орнаментах вишивок на одязі зустрічаються частіше, пов'язані з виткими рослинами, зокрема, «хміль», «хмелик», «виноград»; хвойними деревами – «сосонки», «ялинка»; та зображення дуба. Ці орнаментальні мотиви походять з дохристиянських вірувань, їх можна

вважати відносно архаїчними у вишивках на одязі. Наприклад, орнамент «дубове листя» часто зустрічається в стилізованому вигляді у вишивках Київщини, Полтавщини, Східного Поділля.

Дослідники вишивок на одязі відзначають, що для українців характерна відсутність повного зображення дерев та кущів в орнаментальних мотивах, а використання частин квітів, листя, гілок. Тому зображення дубового листя можна пов'язати із символікою дуба, який був сакральним деревом слов'янського світу, символом життя, сонця, вічності буття, довгого віку та структури світобудови. У даному разі таке зображення могло виступати як побажання здоров'я, довголіття. Вишите на плечових уставках жіночої сорочки, воно, за народними віруваннями, могло надавати руці сили і міцності. Орнамент «дубове листя» слугував й оберегом від лиха. Крім того, цілком вірогідно, на сорочці, як і на інших предметах, що входили до життєвого простору людини, могли бути наявними окремі міфологічні сюжети чи фрагменти креативних міфів. В такому випадку зображення дубового листя асоціювалося із кроною «світового дерева». Це зображення мало відношення до легенд та міфів про «вмістилище душі», в яких йдеться про скриню на вершечку дуба, де зберігається смерть або сила антигероя. В такому разі цей орнамент набував значення захисту від смерті.

Оберегом можна вважати й орнаменти, пов'язані з хвойними рослинами: «сосонки», «ялинки». Іноді самі зображення нічого спільного з хвойними деревами не мають. Так, мотив «сосонки» більше подібний до меандру, основне значення якого виводиться з поняття «вічність», «безкінечність». Аналогія з вічнозеленою хвоєю сосни могла привести до появи подібних назв. Крім того, хвойні дерева з давніх-давен були оберегами від «нечистої сили», що також могло спричинити використання їх в орнаментах вишивки на одязі.

Що стосується хмелю, то споконвіку цю рослину пов'язують із міфами про виокремлення різних пір року. Хміль – давня священна рослина, яку традиційно використовували для виготовлення ритуальних напоїв. В українському фольклорі він зазвичай символізує пишність, буянню, розквіт, молодість («буйний хміль», «хміль зелененький»). У вишивках на сорочках він зустрічається не лише на плечових уставках, а й на подолі, завершуючи нижній рівень одягу, таким чином, забезпечуючи зв'язок людини із землею. Так, специфічна символіка усіх зображень витких рослин виділяється у вигляді хвилястих геометричних орнаментів, які означали зв'язок води із землею, та меандрів, які через свою безкінечність замикали коло і відділяли безпосередній простір людини від довколишнього світу. Цей мотив, вишитий у комплексі з іншими орнаментами, міг означати зміну пір року, молодість або зрілість (в залежності від окремих нюансів зображення), здоров'я. У молодих жінок орнамент «хміль», вишитий на сорочці разом із геометричними ромбічними орнаментами, міг призначатися для посилення дітородних функцій. Адже існують припущення, що виткі рослини могли асоціюватися не лише з водою, а й із зображенням змії, яка є символом

чоловічого начала.

Одним із вельми поширених орнаментів у XIX ст. став мотив «виноград» («виноградна лоза», «горішками виноград» тощо). Виноградну лозу як один з елементів рослинного походження і символ родючості було включено в народну вишивку. Він і досі є одним із найчастіше вживаних у вишивках на одязі майже всіх регіонів України. Причому ще в середині XIX ст. цей малюнок мав рідше геометричні форми, і лише на початок XX ст. набув натуралізованих обрисів, перетворившись на детальні сюжетні зображення виноградних грон або композиції з переплетеної виноградної лози. Цей мотив поширений на правому березі Дніпра, в південних регіонах України, на Буковині. Характерно, що його часто використовують і нині для весільного одягу. Це дає можливість провести аналогії з весільними обрядовими піснями, де виноград асоціюється з щасливим, веселим, добрим життям, що обумовлює широке використання мотиву «виноград» на жіночих сорочках, а особливо – на весільному одязі. В народній свідомості цей виноград витіснив архаїчні геометричні орнаменти, які наносилися на жіночий одяг з метою підсилення відтворних функцій жінки.

Такі мотиви, як «троянда», «рожа», «ружа», «хрещата ружа», теж можна віднести до своєрідних нововведень в орнаментиці вишивок на одязі. Їх створення пов'язане з геометричними орнаментами шляхом ускладнення хрестиків, розеток, тощо. Саме через велику варіативність назв цього орнаменту можна припустити, що спочатку вони були геометричними, але поступово, під впливом загальнокультурних тенденцій, видозмінилися до схематичного, а потім натуралістичного зображення квітки троянди. Варто зауважити, що в Україні назва «рожа» належить не лише до троянди, яку ще називають «ружа», а й до шипшини та рослини, яку всі знають під назвою «мальва».

Згідно з легендою, троянда росла в раю. Вона присвячена Діві Марії і стала символом чистоти і невинності. Варто згадати поширену традицію давати в руки нареченій букет троянд і прикрашати трояндами весільне вбрання. Цей мотив міг утвердитись і як знак кохання, молодості, життя. Він наближений до солярних символів або символів неба.

Ще один із рослинних мотивів, які входили до найпоширеніших серед вишивок XIX – початку XX ст., є мотив «полуниці», «полуничник» або «суниці». Він був поширений у різних регіонах України – і на Поділлі, і в Середній Наддніпрянщині. Але, якщо у вишивках XIX ст. орнамент «полуниці» мав геометричні риси, то у XX ст. він набуває реалістичного характеру. Іноді такі мотиви зустрічаються у вишивці у вигляді окремих сюжетів, не поєднаних у суцільну орнаментальну смугу. Солодкі ягоди у фольклорі кінця XIX ст. асоціювалися з образом кохання. Крім того, дерево, гілки, рослини з плодами та ягодами, що часто зустрічалися в орнаменті, були символом благополуччя. Тобто популярність мотиву «полуниці» може впливати саме з фольклорних джерел, які перетворюються на основні зв'язки селянського середовища з обрядово-міфологічним рівнем традиційної

культури минулого. Наявність такої вишивки на рукавах сорочки могла бути побажанням щастя, любові, багатства. Крім того, мотив «полуниці» міг також успадкувати давню символіку, спільну для витких рослин та загалом для рослинних орнаментів. Вони могли означати розквіт, молодість, вічність життя. А червоні достиглі ягоди могли бути побажанням щасливого подружнього життя та ознакою того, що одяг належить молодій жінці.

Із символікою ягід можемо співвіднести й такий популярний нині мотив вишивки, як «калина». На Україні вона здавна вважалася символом любові, щастя, багатства, краси й надії. Калина символізувала дівочість, жінку у повній силі і була невід'ємною частиною шлюбної обрядовості. Можна припустити, що мотив «калини» міг потрапити до вишивок на одязі саме тому, що калина була символом дорослості дівчини, жіночності (калину малювали на стінах хат або вивішували під стріхою кетяги калини, коли в хаті була дочка на виданні й батьки чекали сватів). Втім, символіка цієї рослини мала і зворотний бік: вона символізувала розлуку, смерть, зв'язок з потойбічним життям. У народних казках шлях у потойбічний світ – калиновий міст. Тому, хоча калину і згадують як один із важливих вишиваних мотивів, не можна сказати, що він був надто поширений, оскільки сама символіка калини не сприяла охочому нанесенню її на одяг. Фактично, цей мотив використовувався вже у ХХ ст. і більше пов'язаний із символікою ягід взагалі.

Щодо інших рослин та квітів, то їхня символіка в українському фольклорі (а це реально відбилося і на орнаментах вишивок) набула на початок ХХ ст. подібності до тієї, що побутувала по всій Європі. Так, незабудки вишивали з побажанням не забувати. Барвінок як вічнозелена рослина був символом вірності, волошки символізували скромність і ніжність; червоні садові маки означали красу й молодість, двоколірні фіалки означали веселощі й радість, поєднання в парі, а лісові фіалки – тугу. Лілея як квітка, присвячена Діві Марії, означала чистоту й невинність, через що стала популярною як мотив для вишивання дівочих сорочок. Така наука про символіку окремих квітів перепліталась із фольклорними мотивами. Цей процес супроводжувався поширенням рослинних орнаментів, які поступово стали домінувати у вишивках на одязі центральних та південних регіонів України.

В результаті склалася та орнаментальна система вишивок, яку нині вважають традиційно українською, хоча формування її припадає на другу половину ХІХ – початок ХХ ст. Тоді ж склалася і символіка цих мотивів, яка походила із позаселянського середовища і була сприйнята сільським суспільством як даність новим традиціям. Усе це в комплексі дозволяє говорити про полісемантичність рослинних орнаментів вишивки та про глибоке, кількарівневе багатство їхнього змісту. Архаїчний шар у розмаїтті вишивок, а також процес переосмислення і додавання нових рис стародавнім мотивам набув у народному мистецтві яскравого вираження і забезпечив їм нове життя.

Таким чином, перехід від умовно-геометричних мотивів до натуралістичних, які точніше передають живі форми, йшов паралельно з розвитком декоративності та перетворював інформативні орнаменти на більш естетичні. Поступове поширення рослинних орнаментів, домінування їх у вишивках свідчить про те, що традиційної української громади торкнулися процеси, які відбувалися на той час у культурному просторі європейського суспільства.

В сучасній Україні, актуальним є вивчення народного вбрання як елементу культурної спадщини народу для формування національної свідомості молодого покоління, закладення в нього базових цінностей та поваги до традиційної культури українців. Серед речей у побуті особливе значення надавалося вишитій сорочці – елементові обрядового та святкового костюма, народного світогляду, естетичного смаку та вміння майстринь. Вишита за традиційними канонами сорочка була предметом гордості і спадку, її берегли як реліквію, а сьогодні вона стала своєрідним засобом самовираження. Останнім часом все більше можна побачити людей у вишиванках – їх одягають у дні релігійних і національних свят, під час етнофестивалів, на ярмарки.

Історіографію теми становлять опубліковані етнографічні матеріали та свідчення респондентів Полтавщини. Висвітлюючи витоки традиційного українського костюма, його історію, виокремлюють компоненти комплексу жіночого вбрання етнологи О. Косміна [10, 11]. Т. Ніколаєва [15, 16], К. Матейко [12, 13]. Автор книги «Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье» зазначає детальні відомості про комплекс жіночого вбрання Середнього Подніпров'я, до якого входить Полтавщина [16]. Про орнаментацию жіночого одягу інформують: А. Верестинська [4], Г. Галян [5], Т. Кара-Васильєва [8, 9], К. Стамеров [17]. Дослідженням народного одягу жіноцтва, зокрема сорочки займалися: С. Бумак [1], З. Васіна [2, 3], Н. Здоровега [6], В. Каломницька [7] В. Мошинський [17].

Основною частиною жіночого і чоловічого натільного вбрання є сорочка виткана технікою простого переплетіння з волокон конопель, льону, шита з білого полотна. Біла сорочка – це традиція, символ краси і чистоти. Чоловіча сорочка – символ кохання, вірності. У замовлянні говориться: «Якщо білою є сорочка на тілі, таким щоб і чоловік до жінки був». «Випрати сорочку, означає в чумацьких піснях полюбити чумака під час його мандрів». Відхід від традиції сприймався як відхилення від норми.

Сорочки шили на різні випадки життя: робочі, буденні, святкові, весільні та поховальні. На кожний день вишивали просто, декорували вишивкою навколо вирізу, на кінцях рукавів, подолі та в місцях з'єднання деталей крою. Святкові сорочки виготовляли з білого полотна (серпанку) та прикрашали пишною вишивкою, яка залежала від призначення сорочки: парубкові-нареченому, чоловікові, хлопчикові, дівчині, заміжній жінці. Є два типи давніх сорочок: «додільні» й «до підтички» до яких пришивали нижню частину із грубішого полотна. Ця підтичка в міфологічному світогляді

символізує сили, пов'язані із землею. Після шлюбної ночі від весільної сорочки відокремлювали її й із весільними штаньми молодого закопували в городі, «де люди не ходять», щоб жити в парі. Коли народжувалася дитина, мати відривала у своєї сорочки підтичку й загортала малюка в неї.

На виготовлення повсякденних сорочок йшли товщі полотна, з тонких льняних полотен виготовляли святкові та весільні сорочки. Селянським ткалям було відомо 20 видів полотна. Для полтавських сорочок характерні конопляні полотна, які об'єднані в групи: плоскінні (полотна, які ткали з м'яких волокон), матірчаті полотна, які ткали з ниток, напружених з волокон матірки, жовтіших і грубіших. Протягом осінньо-зимового і весняного сезонів жіночі руки обробляли коноплі, микали мички, заготовляли прядиво, ткали. Щоб навчити народного рукотворства, матері й бабусі прилучали дівчаток до ткацької справи з дитячого віку. З настанням сонячних днів, починали вибілювання (свято Івана Старопечерника – 2 травня). Зранку вдома змочували сувої полотна водою, навішували на обидві сторони коромисла і несли до річки Псьол (с. Великі Сороченці), яка протікає за 200 м від жител. Там відбивали прачем на стільчику, розстеляли на траві для відбілювання його сонцем, а діти охороняли від птиці. Змочене водою полотно збивали прачами, розстеляли на траві, щоб його вибілювали сонце та вітер. Коли ж виріб просихав, його знову поливали водою. Цей процес тривав доти, доки тканина не ставала білою та м'якою. Під кінець Петрівського посту (з 29 червня до 12 липня) наступав перепочинок від важливих робіт для жінок, то вони бралися за рукодільництво. Як тільки починало колоситися жито, то цю роботу припиняли. За осінні та зимові вечори встигали виготовити 4-5 кусків полотна. Восени для відбілювання полотна використовували інший спосіб. Полотно змочували у жлукті, пересипали золою, на дно казана клали соломку, потім складали в казан, заливали гарячою водою, а далі полоскали і висушували. Полотна відрізняються за кількістю заснованих в пасма ниток для основи, тому існують назви: «тринадцятка», «шіснадцятка», «вісімнадцятка» [12, с.89]. Сорочки виготовлялися з трьох, двох і чотирьох полотнищ, виходячи з ширини полотна. Найкращою дщиною для шиття вважався четвер. Побутує вислів: «Доживеш до старості, якщо матимеш четвергову сорочку». Їх виготовляли жінки для своїх чоловіків. Годилося протягом дня покроїти і пошити сорочку, на якій нав'язували багато вузликів, тим самим бажаючи господареві прожити більше років. За звичаєм, коли дівчина виходила заміж, то мала виготовляти 10-12 святкових і повсякденних сорочок, що засвідчувало її працьовитість. При виготовленні сорочки жінки дотримувалися магичних дійств, що починалися з виготовлення полотна, обов'язково прикрашалось символікою, де найважливішим символом був солярний знак та символи, що уособлювали стихії – воду, землю, вогонь. Ними помічалися прядки, веретена, вальки, тіпала, ткацькі верстати, щоб прядиво і тканина надійно були захищені від злих духів.

Сорочка в українців мала локальні варіанти крою та орнаментатії, і

відповідала одному чи кільком цільовим призначенням. Це колоритно оформлені святкові сорочки і стримані: поживні і повсякденні. Крій сорочки визначався способом сполучення пілок полотна на плечах [4, с. 24]. Довжина жіночих сорочок Полтавщини була різною: від 125 до 150 см, вони спускалися до ступень, короткі сорочки одягали щоденно. Комір жіночих сорочок був високим, під саму шию, причому оформлявся двома способами: на сорочках з вставками – вузькою обшивкою, під яку збирали зборки, а на сорочках з суцільним рукавами – притримкою з нитки або шнурка, які стягували широку горловину в зборки. У першому випадку по краях обшивки пришивали дві повітряні петельки, крізь які просували шнурки з китичками на кінцях і пов'язували його вузлом. У другому – зав'язками коміра слугували краї шнурка. Причому грудний розріз у сорочках був глибокий, але коротшим від чоловічого – 15 см. В жіночих сорочках заможних верств населення серед дівчат спостерігався зовсім не властивий східнослов'янському одязі шийний виріз, який низько спускався на верхню частину грудей. Стосовно цього, респондент Севертока Галина Іванівна оповідала: «Сорочки, які ми шили були не дуже довгими, десь за коліна. Рукава робилися пишними, їх потім вишивали. Вишивали ми і шийний виріз, який був глибоким...». У жіночій сорочці переважали рукава відкриті, біля кісті нічим не притримувані. Лише з XVI століття на святкових сорочках з суцільними рукавами почали шити призьбірані шнурком – вузькі манжети. При суцільних комірах, рукавах зборки утворювали біля комірів, вони спускалися до верху руки; при вставках їх розташовували біля коміра, коли збиралася сама вставка, і в місцях пришивання рукава до вставки, на плечі [17, с. 18]. Зустрічалися сорочки зшиті з різного полотна (до святкових сорочок пришивали рукава з серпанку). Носили сорочки підперезаними з напуском на пояс. Орнаментация полтавських сорочок виконувалася техніками ткацтва та вишивки. Вишивали сорочки лляними та конопляними нитками домашнього виготовлення. На Полтавщині поширення набула техніка гладі (лиштва), яка поєднувалася з ажурною технікою вирізування, нею прикрашалися сорочки панянок у XVIII століття [11, с. 137]. «До ажурних швів слід віднести й мережку якою оздоблювали подоли сорочок у вигляді так званого прутика. Мережкою прикрашалися святкові сорочки», – оповідала Севертока Галина Іванівна. Протягом історії розвитку народного одягу вдосконалювалися принципи розміщення орнаментации на сорочках. Розташування декору пов'язують із ранніми етапами, коли орнамент відіграв не естетичну, а оберегову роль. Згідно з народними уявленнями вишивка розміщувалася на елементах одягу, які відкривали доступ до тіла: горловині, нагрудній частині, подоли, низу рукавів.

В еволюції крою сорочок відбився принцип створення одягу, як раціональність, котра визначалася функціональною значущістю, технікою, спадкоємністю традицій. Виходячи з варіантів крою, виділяють типи сорочок, що побутували в Полтавському краї в XVII-XIX ст.: тунікоподібна, з плечовими вставками, з суцільно-кроєним рукавом [15, с. 62]. Локальна

специфіка виявлялася у засобах з'єднання плечової вставки та рукавів зі станом, у розмірах та формах плечової вставки, рукавів та ласток, у характері призбирування верхньої частини рукава та горловини, в оформленні коміра та манжетів, у горизонтальному чи вертикальному членуванні стану сорочки. Своїми спогадами про сорочки поділилася Похвала Надія Яківна: «Коли мати приносила додому полотно з базару, то ми починали робити викройки сорочки. Спочатку вирізувалися контури, потім вони зшивалися нитками. Опісля цього лежали на стіл і складали. По центру перегнутої частини стану вирізувалася горловина й робився неглибокий виріз. Спочатку це робила моя мати, а вже пізніше десь год з чотирнадцяти я сама це робила, адже мати уже до цього часу навчила...». К. Матейко стверджує, що «сорочка з плечовими вставками, продовжувала розвиток тунікоподібного крою. Плечові вставки (на Черкащині та Полтавщині – уставки, на Київщині – плічки), являли собою прямокутні (трапецеподібні) шматки полотна, які вшивалися між передньою та задньою пілками по основі або по пітканню стану сорочки. Вставки розширювали плечову частину сорочки й робили об'ємнішими горловину та рукави, які призбирували у дрібні збори – пухлики [12, с. 59].

Сластієнко Марія Іванівна розповідала нам, «що на Полтавщині носили сорочки зі вставкою, пришитою по основі. Коли вставки кроїли по всій ширині полотна, рукав відповідно робили у півтора полотнища, призбируючи його біля вставки, що створювало характерну об'ємність верхньої частини сорочки». Верх сорочки з рукавами уставкового типу, її станка виготовляли з трьох полотнищ й пришитими до нього уставками, навколо неї збирали в густі збори, які обшивали вузькою смужкою полотна – лиштвою. Композиційно орнамент на рукавах жіночих сорочок розташовувався по полю рукава вертикальними смугами, в шаховому порядку орнаментальними мотивами. В оздобленні переважав геометричний орнамент, який виконували техніками: «вирізуванням», «лиштвою», «мережками», «прутиком» «зерновий вивід» «солов'їні вічка». Рукава вишивали «вирізуванням» та «лиштвою», а нижній край («пелену») – «мережкою» і «прутиком» [14, с. 94]. Регіональною особливістю полтавської сорочки була вишивка «біллю». Для підкреслення орнаменту створювався ефект світлотіні завдяки використанню сіро-голубої чи сіро-жовтої нитки. Колористична гамма вишивки полтавських сорочок збагачувалася за рахунок використання ниток пастельних відтінків: сірого, блакитного, зеленого, вохристого, коричневого. Траплялося, що червоний колір поєднували з синім, з чорним. Характерними мотивами вишивки полтавських сорочок були «гілка», «ламане дерево», «сосонка», «калина», «гарбузове листя», «порічки», «барвінок», «терен», «дубове листя», «хміль», «овес», «дубок», «рожі», «виноград», «гречечка». Основу геометричного орнаменту становили фігури: скісний та прямий хрест, квадрат, ромб, трикутник, зірчасті мотиви [17, с. 69]. У другій половині XVIII-XIX століть рукава й поділ сорочки прикрашалися тканим малюнком, який замінився вишивкою рослинного орнаменту, стилізованими зооморфними елементами. За даними анкетування респондентів, на

Черкащині поширеним був червоно-чорний колорит, рідше – вишивка «біллю» як на Полтавщині.

Землеробська спрямованість господарства краю сприяла тривалішому збереженню елементів традиційного вбрання в класичному вигляді. Наприкінці XIX століття почали входити у побут короткі сорочки, відмінні від традиційних – без коміра, з чотирикутним вирізом горловини на кокетці. Жіночі сорочки розрізнялися за способом розміщення розрізу – пазушки: посередині станка, збоку, на плечовому шві, на спині. Типовим для сорочок було те, що в них робили вузьку шийну обшивку (комір), пазуху застібали або зав'язували стрічкою чи тасьмою. Особливістю вишивки полтавських сорочок є застосування рослинно-геометричного орнаменту в жіночих і геометричного – у чоловічих. Орнамент основної композиції вишивався по всій площині рукава, менше – на пелені й пазушці із зображенням гілок рослин із листям, які спрямовувалися на рукавах угору. Художній ефект полтавської вишивки виявляється не в багатстві колористичної гами, а в витонченому співвідношенні відтінків пастельних кольорів природних барвників. «На Полтавщині переважала однотипна орнаментация: невідбілена, сіра, коричневого чи синього кольору, вишивка характерна для Полтавщини, а для Київщини і Черкащини притаманна двокольорова червоно – чорна вишивка», – наголошує В. Стамеров [17, с. 81]. Колекція сорочок, досліджуваних нами у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського «нараховує 400 жіночих, чоловічих і дитячих сорочок, що їх об'єднує своєрідний художній феномен, позначений рисами неповторної індивідуальності. Саме в сорочках шитво знайшло своє найширше застосування», – зазначає Г. Галян [5, с. 522].

«Біллю» вишивали святкові та весільні сорочки. У святкових сорочках полик оздоблювали поперечною смугою геометричного, рослинно-геометричного орнаменту, з обох боків він обрамлявся смугою із зигзагоподібної лінії, мережками або смугою із нескладних геометричних фігур, які чергуються між собою. Далі орнаментом зашивали більш як на половину рукава сорочки. Він складається з вертикальних (рідше – горизонтальних) рядів, мотивів «дерево», «ламане дерево», які ростуть догори. Інший різновид заповнення рукава – це оздоблення мотивами («розетки», «ромби», «гілки»), які розміщувались у шаховому порядку. На Миргородщині зафіксовано орнаментування рукава вертикальними діагонально-геометричними смугами, вишитими штапівкою, косою гладдю та подвійним хрестиком. Рослинні мотиви вишивались лічильною гладдю, а застосовуючи лічильні техніки: «виколювання», «вирізування», «зерновий вивід», «курячий брід», «хрестик». Найпоширенішим є прикрашання сорочок стрічковим поперечним орнаментом, який розміщують на полику та підпліччі від 3 см до 7-8 см шириною на рукаві. Мотив Світового дерева здавна побутує у вишивці сорочок Полтавщини. «Дерева» на рукавах сорочок із Хорольського району складають центр композиції та є показовими зразками цього мотиву [8, с. 62]. Як бачимо, для Полтавщини були

традиційними сорочки з плечово-рукавною вишивкою, діагонально-геометричними та рослинно-геометричними візерунками. Простіше вишивалися сорочки заміжніх жінок, на них переважали стримані кольори та орнаменти. Горловину увінчував безперервний візерунок у поєднанні квітів, листка і пуп'янка, де закладено народження, розвиток життя. Поли сорочок оздоблювали мережкою, яка як і вишивка, відіграла роль оберегу: «То ж я свою сорочечку гарно змережую, хай на моє мереживо відверне другу». Колористична гамма вишивки полтавських сорочок збагачувалася за рахунок використання ниток пастельних відтінків: сірого, блакитного, зеленого, вохристого, коричневого. Траплялося, що червоний колір поєднували з синім, з чорним. Основу геометричного орнаменту становлять фігури: скісний та прямий хрест, квадрат, ромб, трикутник, зірчасті мотиви [17, с. 69]. Старі жінки мережили сорочки чорними та синіми нитками, візерунки на поליках, пазуха та комір не вишивалися. Серед сорочок полтавок бачимо, вишиті білими нитками з вкрапленням блакитних, сірих та охристих, чорних та червоних ниток. Найбільше сорочок збережено вишитих червоними і чорними нитками, та чорними, які символізують родючу землю Полтавщини.

Оздоблення сорочки в кожному селі мало свої самобутні форми. Кожна дівчина, жінка імпровізувала при її виготовленні не порушуючи традиції носіння сорочки. Забезпечення членів родини білизною покладалося на жінку. Уміння та майстерність дівчини з 12 років виготовляти одяг, розглядалося як позитивна риса та характеристика її сім'ї, вважалося запорукою щастя в майбутньому житті. В пісні говориться: «Не питайся мій синочку, чи вона багачка, тільки ходи, людей питай, яка з неї швачка. Не питайся, мій синочку, брівок на шнурочку, тільки ходи, людей питай, чи спряде сорочку». Вишивали сорочки обов'язково з молитвою під час Великого посту, коли очищалися, і місяць був у «повні», щоб зазивав гарну долю. Майстрині вірили, що все перенесене з любов'ю і заклинаннями на сорочку оберігатиме від хвороб і лиха, тому з своїх сорочок не давали вишивати узор, аби «не пішла з узором доля». Не можна було позичати сорочки, «щоб не позичати чужу долю». Перед тим як одягати нову сорочку, виконували ритуальні дії: в кожен рукав поверх сорочки кидали три рази ніж, щоб сорочка була міцною як залізо, потім сорочку «переводять» через вогонь на припічку для того, щоб очистити та знищити наслідки вихору, котрий міг крутити полотно під час вибілювання. Цей же прийом застосовували, одягаючи сорочку як і весь одяг після мертвих. Нову сорочку одягали не прану, говорили в народі «буде міцніша».

Серед святкового й обрядового одягу дитяча сорочка відіграла значну роль. Побутував звичай одягти на дитину «довгу сорочку». Малим дітям до року одягали чисту білу сорочку у суботу – «ростиме лучше». В Лубенському повіті Полтавської губернії вірили, що сорочку з дитини до року ніколи не можна вивертати. Біла сорочка для дитини «позначала» недільні та святкові дні, виконувала функції обрядового костюма, присутня в обряді пострижи [9, с. 40]. Діти носили сорочку до шестирічного віку,

підперезану поясом: в 6-8 років хлопчику шили штани, а дівчинці спідницю. Перша сорочка дитини була простого крою. Одягання її на дитину відбувалося в грудному віці. Шили сорочку зі старого полотна, чи зі старих батьківських сорочок, пояснюючи це тим, що коли виросте, не рватиме одягу. На дитячій сорочці, яку називали «льолею» велику роль мала вишивка, що виконувала магічну, захисну функцію. Коло пазухи вишивали синіми нитками декілька хрестиків – на чисте, щасливе життя, на подолі білими нитками – «ялички», «щоб добре дитя росло та силу мало». Льолю не можна було підперізувати, «щоб не боліло всередині», вона не мала комірця, «щоб не була роздвоєна дорога». У дарунок новонародженому хрещена мати приносила крижмо, з якого згодом шили перший одяг дитині.

Сорочка шанувалася як ритуальний одяг і в обрядах виступала двійником людини. Вірили у те, що від сорочки до людини можуть перекинутися добрі та погані властивості, тому з нею пов'язано найбільше звичаїв і традицій. Цікавими є загортання та одягання малих дітей у перший одяг. Народжену дитину на Полтавщині повитуха приймала у поділ сорочки, а після купання сповивала: хлопчика в сорочку батька, а дівчинку – в сорочку матері. Ці звичаї і пов'язані з ними магічні дії мали призвичаїти дитину до оселі, де вона народилася. Вважалося, що сорочка, яка прилягає до тіла є провідником прихованої у людині магічної сили – є оберегом, символічним заміником людини, тому її одягали навиворіт від зурочення. Продати свою сорочку, за повір'ям, означає продати своє щастя. За звичаєм, коли людина вперше одягала нову сорочку, то треба було кругом неї тричі «ножик пропустить». Коли дитина навчилася ходити, то їй змінювали білизну під неділю. На Полтавщині вважалося: коли зодягти чисту сорочку в неділю вранці – «то для Бога», вдень – «для людей», а по заході сонця – «на нечистого». Перевдягали дітей до року в суботу – «то буде краще рости». Великим гріхом було одягати чисту сорочку в понеділок, то на смерть когось із подружжя. Зодягнена навиворіт натільна сорочка – вірна ознака, що її власник зіткнеться з неприємностями. Дітям говорили: «Зодягни вивернуту сорочку – будеш битий». З натільним одягом пов'язані вірування про «лихе око» і різні хвороби. Коли пропасниця починалася, хворий скидав сорочку, навантажував її вагою та біг, не оглядаючись до хати, щоб одягти нову бо стару можна використати лише через день. Про тих, хто у сорочці вродився кажуть: «той щастя в пазусі носить». Таку сорочку висушували, зашивали у неї ладанку і старанно зберігали в родині бо крім тієї людини, яка в ній народилася вона приносить щастя дому. При першому співі солов'я витрушували сорочки, щоб не було бліх. Вірили, що домовик ходить у червоній сорочці. Не можна стирати сорочку в четвер і на повний Місяць, щоб не нападали воші. Не можна змінювати білизну, крім понеділка у перший день свят (Різдва, Великодня і Трійці) бо «блохи не покинуть білизну». Аби утримати рій на пасіці його накривали сорочкою.

Наскільки працьовита дівчина визначали по сорочці: чим довший і пишніший додільний край сорочки, чим більше він визирає з-під плахти, тим

достойніша наречена. У весільному посагу сорочок налічувалося від 40 до 100. В народній пісні говориться: «В мене сорочок скриня, буде з мене господиня». Так, у Миргородському повіті заможні дівчата мали в посагу до 100 сорочок; у Великих Сорочинцях Миргородського повіту, у менш заможних – 15 сорочок. В Зіньківському повіті – більше 50 сорочок давали за дочку батьки. У менш заможних родинах – не менше 20. Навіть у бідних сім'ях в посагу було 10 сорочок. В Лубенському повіті в жінок налічувалося від 5 до 25 сорочок [9, с. 14]. За звичаєм, перш ніж вдягти вишиту молодою сорочку, її беруть за комір, б'ють об одвірок і приказують: «Сорочка на тіло, а лінощі в двері!» Молода дарує сорочку молодому на дівич – вечері. В Україні таку сорочку згортають, перев'язують стрічками, за які втикають барвінок, квітки. Перед весіллям родичі нареченої (свашки) несли у дарунок нареченому від неї сорочку. В цій сорочці він повинен бути вдягнений під вінцем. Наречена вишивала сорочку в дарунок свекрусі, яка зустрічала молодят, вдягнувши цю сорочку. Обмін предметами одягу був символом об'єднання, зміцнення зв'язків між чоловіком і дружиною та їхніми родинами. У річницю весілля дівчина несла в дарунок батькам вишиті власноруч сорочки. Вони, повертали їй першу, яка була пошита з крижма. Дочка витирала нею обличчя і приказувала: «Аби була я такою здоровою та гожою, як коло маминих грудей», не одягала маминої сорочки, щоб не повторити материнську долю. Обов'язково на весільній сорочці і тих, що шилися після, повинна бути на рукавах парна кількість пухликів, щоб в парі жити. Після першої ночі, щоб закріпити шлюбний союз перед Господом, наречена витирала руки об чоловічу сорочку, а наречений – об її жіночу. Весільній сорочці надавали лікувальні властивості, використовували під час важких пологів та хвороб: «в якій вінчатися в такій і кінчатися», тому зберігали до смерті. Крім весільної жінка готувала поховальну сорочку, яка оздоблювалися чорними нитками, не мали манжетів і на спині біля горловини вишивався маленький хрестик.

Отже, сорочки, що дійшли до нашого часу дивують багатством, вишуканістю, неповторністю, винахідливістю кольорового рішення. Як компонент натільного одягу вони відрізнялися одна від одної кроєм, орнаментом та кольором вишивки. Біла вишита сорочка є символом здоров'я, краси, щасливої долі, родової, маминої пам'яті, яку названо вишиванкою. Ідея продовження людського роду закарбувалася в орнаментах вишиванок і передавалася від покоління до покоління. Тож, хай ніколи не переривається золота нитка життя якою наші бабусі, матері вишивали свою долю.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бумак С. Традиційне вбрання українців [Текст] / С.Бумак // Народне мистецтво. – 2010. – №3–4. – С.46–56.
2. Васіна З. Український літопис вбрання. Книга-альбом.Т.1: 11000р. до н.е. – XVIII ст. [Текст] / З.Васіна. – К. : Мистецтво, 2003. – 214 с.
3. Васіна З. Український літопис вбрання. Т.2: XVIII – поч. ХХ ст. [Текст] / З. Васіна – К.: Мистецтво, 2006. – 356 с.
4. Верестинська А. П. Бабусяна сорочка [Текст] / А.П.

- Верестинська // Жінка. – 1996. – №7. – С. 23–29.*
5. *Галян Г. Вишиті вироби в збірці Полтавського краєзнавчого музею // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавства, охорони пам'яток. Випуск VII / Редкол. Волошин Ю.В., Киридон А.М., Мокляк В.О. та ін. – Полтава : Дивосвіт, 2012. – С. 518–529.*
 6. *Здоровега Н. Краса народного вбрання [Текст] / Н. Здоровега, К. Матейко // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №1. – С. 17–21.*
 7. *Каломницька В. І. А на сорочці розцвітають маки [Текст] / В.І.Коломницька // Дивокрай. – 1998. – № 5. – С. 17–19.*
 8. *Кара-Василькова Т. В. Полтавська народна вишивка. / Т.В. Кара-Василькова – К. : Наукова думка, 1983. – 134 с.*
 9. *Кара-Василькова Т. В. Українська вишивка. Сорочка: Альбом. – / Т.В. Кара – Василькова. – К. : Мистецтво, 1993. – 263 с.*
 10. *Косміна О. Традиційне вбрання українців. – Т.1: Лісостеп, Степ [Текст] / О. Косміна. – К.: Наукова думка, 2008. – 324 с.*
 11. *Косміна О. Українське народне вбрання [Текст] / О. Косміна – К. : Знання, 2006. – С. 116 – 120.*
 12. *Матейко К. Український народний одяг. Т.1 [Текст] / К. Матейко. – К. : Наукова думка, 1977. – 324 с.; Т. 2 [Текст] / – К.: Наукова думка, 1982. – 260 с.*
 13. *Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник / К. Матейко. – К.: Знання, 1996. – 236 с.*
 14. *Мошинський В. Український одяг [Текст] / В. Мошинський. – Харків : Слово, 1967. – С. 115.*
 15. *Ніколаєва Т. Історія українського костюма [Текст] / Т. Ніколаєва . – К. : Либідь, 1996. – 176 с.;*
 16. *Ніколаєва Т. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье [Текст] / Т. Ніколаєва. – К. : Наукова думка, 1987. – 202 с.*

*Тетяна Борисова
(Полтава, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ МОТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВКИ У КОМПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ОДЯГУ

Вишивка – один з масових і найбільш улюблених видів народного мистецтва. Вона є складовою частиною народного костюма, активно використовується в сучасному одязі, надаючи йому своєрідності і неповторності. Вишиті вироби органічно увійшли до побуту людей, прикрасили сучасний інтер'єр.

Все частіше українські дизайнери починають звертатись в своїх роботах до національних традицій оформлення одягу, особливо жіночого, на сукнях, дорогих і звичайних, з'являється українська вишивка, і навіть на чоловічих краватках та трусах з'являються візерунки наших предків. Серед сучасних українських дизайнерів, які звертаються на національних традицій при створенні нових колекцій модного одягу, можна назвати Владу Назик, Ірину Крилову, Катерину Авілову, Костянтина Миро, Олену Гопей,